

Allvarlig kritik mot Kriminalvården, anstalten Sörbyn, för att ha förmått en intagen att använda en kateter vid ett urinprov

---

Beslutet i korthet: En anstalt förmådde en intagen att använda kateter vid ett urinprov utan att vare sig han eller andra som var närvarande hade tillräckliga kunskaper. I samband med provtagningen informerades den intagne om att detta var det enda återstående sättet att lämna urinprov på och att en vägran kunde leda till förflyttning till en annan anstalt.

Enligt JO måste frivilligheten under dessa förhållanden anses ha varit illusorisk. Hon bedömer att det är särskilt anmärkningsvärt att kriminalvårdspersonal, även efter att det stod klart att en sjuksköterska inte tänkte medverka, gick vidare och genomförde urinprovtagningen med hjälp av katetern. Anstalten får allvarlig kritik.

Anmälan

I en anmälan som kom in till JO den 27 december 2022 klagade AA på Kriminalvården, anstalten Sörbyn. AA anförde följande.

En dag togs han in i ett rum för att lämna urinprov. Han har stora svårigheter att lämna sådana prov när någon ser på och han kunde inte genomföra det. Kriminalvårdspersonalen hotade honom med att han skulle bli omplacerad till en anstalt i högre säkerhetsklass om han inte använde en kateter. De hämtade anstaltens sjuksköterska men hon vägrade att medverka. Han var därför tvungen att själv sätta in katetern, trots att han aldrig tidigare gjort detta och inte heller fick någon instruktion om hur han skulle gå till väga. Han förde in katetern, vilket var mycket svårt och gjorde ont. En av de två kriminalvårdarna ville inte vara med och lämnade i samband med detta platsen. Under hela urinprovtagningen var han naken och det kom urin överallt. Händelsen var väldigt förnedrande. Det började blöda och han hade medicinska besvär under flera dagar efteråt, men ingen informerade honom om att han skulle uppsöka läkare.

Utredning

Kriminalvården uppmanades att yttra sig över anmälan. I sitt remissvar anförde myndigheten, genom tf. regionchefen vid Region Nord, i huvudsak följande:

Utredning

Kriminalvården har utrett ärendet genom kontroll i det klientadministrativa systemet KVR och genom att inhämta uppgifter från anstalten Sörbyn. Berörda befattningshavare har fått lämna uppgifter. Genom utredningen har sammanfattningsvis följande framkommit.

Den 9 december 2023 anmodades AA av två kriminalvårdare att lämna urinprov. AA hade tidigare, vid två tillfällen, anmodats att lämna urinprov i anstalten Sörbyn. Han hade vid dessa tillfällen inte kunnat lämna prov och då rapporterats för misskötsamhet avseende vägran att lämna drogprov.

Vid det aktuella tillfället kunde AA återigen inte lämna urinprov. Han blev placerad i avskildhet för att avvakta urinprovslämning men uppgav efter en stund att det inte fungerade. Med hänsyn till att AA tidigare i anstalten hade haft svårt att lämna urinprov så erbjöds han dels att få sitta ner och lämna urinprovet, dels att få lämna urinprovet enskilt. Han kunde trots dessa åtgärder inte lämna urinprov.

Då utpekad vakthavande befäl vid tidigare tillfälle hade tagit upp möjligheten att lämna urinprov med tappningskateter med AA, vilket han då hade tyckt var en bra idé, så lyfte kriminalvårdarna i samråd med vakthavande befäl frågan ånyo med honom. Kriminalvårdarna fick en tappningskateter av sjuksköterskan och visade för AA vad han skulle göra. Kriminalvårdarna förklarade även för AA att det inte fanns några ytterligare sätt att lämna urinprov på och att en vägran kunde leda till en förflyttning till annan anstalt. På fråga från AA om han kunde bli förflyttad till anstalt av högre säkerhetsklass med anledning av urinprovsvägran svarade kriminalvårdarna att det fanns risk för det.

Eftersom varken kriminalvårdarna eller AA tidigare använt en tappningskateter så gick en av kriminalvårdarna och pratade med sjuksköterskan. Sjuksköterskan ville inte bistå vid tappandet av urinen eftersom ansvaret låg på den intagne. Kriminalvårdaren fick dock instruktioner av sjuksköterskan om hur tappningskatetern skulle användas. Trots detta var kriminalvårdarnas kunskaper om användandet av tappningskateter bristande. AA lämnade slutligen urinprov med hjälp av tappningskatetern. Eftersom det utrymme där urinprovet lämnades var trångt så var det bara en av kriminalvårdarna på plats vid själva lämnandet. Det är korrekt att när AA väl fick in tappningskatetern så rann det ut så pass mycket urin att de inte bara hamnade i urinprovsmuggen utan även bland annat på golvet.

Det finns inte någon dokumentation om att AA träffat sjukvården på anstalten Sörbyn efter aktuell händelse.

I anstaltens skriftliga rutiner kring urinprovstagning är inte tappningskateter nämnd som ett möjligt sätt för intagna att lämna urinprov.

Aktuella författningsbestämmelser

Av 1 kap 4 § fängelselagen (2010:610) framgår att varje intagen ska bemötas med respekt för sitt människovärde och med förståelse för de särskilda svårigheter som är förenade med frihetsberövandet.

Enligt 1 kap 5 § fängelselagen ska verkställigheten utformas så att den intagnes anpassning i samhället underlättas och så att negativa följder av frihetsberövandet motverkas.

Av 8 kap 6 § fängelselagen framgår att en intagen är, om inte annat motiveras av medicinska eller liknande skäl, skyldig att på begäran lämna urin-, utandnings-, saliv-, svett-, blod- eller hårprov för kontroll av att han eller hon inte är påverkad av alkohol, narkotika, något annat berusningsmedel, något sådant medel som avses i 1 § lagen (1991:1969) om förbud mot vissa dopningsmedel eller någon sådan vara som omfattas av lagen (1999:42) om förbud mot vissa hälsofarliga varor.

Av 23 § fängelseförordningen (2010:2010) framgår att vid kroppsvisitation eller kroppsbesiktning ska den som kontrolleras visas all den hänsyn som omständigheterna medger. Kroppsvisitation eller kroppsbesiktning ska, om möjligt, utföras i närvaro av en annan person än den som genomför kontrollen.

Kroppsbesiktning ska, förutom när saliv-, svett- och hårprov lämnas, utföras med beaktande av så stor enskildhet som omständigheterna medger och, om möjligt, i ett enskilt utrymme.

Av de allmänna råden till 8 kap 6 § fängelselagen Kriminalvårdens föreskrifter och allmänna råd (KVFS 2011:1) om fängelse, FARK Fängelse, framgår att Kriminalvården bestämmer vilken form av prov för drogkontroll en intagen ska lämna.

Enligt 8 kap 5 § FARK Fängelse ska andra prov för drogkontroll än blodprov tas av eller lämnas i närvaro av kriminalvårdspersonal. En intagen får dock lämna urinprov enskilt om det finns synnerliga skäl och det kan ske utan risk för att provet manipuleras.

Bedömning

Att personalen skulle ha framfört hot om förflyttning till anstalt av högre säkerhetsklass om AA inte använde tappningskateter tillbakavisas av Kriminalvården. Personalen berättade för AA om konsekvenserna av att inte lämna urinprov och svarade på hans fråga. AA tvingades inte av personal att använda tappningskatetern.

Kriminalvården, region Nord's uppfattning är dock att någon tappningskateter inte ska användas för lämnande av urinprov. Det är inget som framgår av varken Kriminalvårdens säkerhetshandbok eller lokala rutiner i anstalten Sörbyn. Däremot har det inte framkommit annat än att det är av välvilja som anstaltens personal föreslagit för AA ett lämnande av urinprov genom kateter och sjukvården lämnat tappningskateter till personalen. Detta med anledning av hans svårigheter att i anstalten Sörbyn lämna urinprov och som en sista möjlighet, efter att man försökt med andra metoder. I efterhand kan som sagt konstateras att tappningskateter inte borde ha använts, även om AA genom användandet av tappningskatetern kunde lämna urinprovet. Några uppgifter om att AA fick besvär efter händelsen har inte framkommit.

AA fick tillfälle att kommentera remissvaret.

Rättslig reglering

Kriminalvården har redogjort för relevant rättslig reglering. Jag vill tillägga att var och en i enlighet med 2 kap. 6 § regeringsformen (RF) är gentemot det allmänna skyddad mot påtvingat kroppsligt ingrepp. Begränsningar i denna rätt får enligt 2 kap. 20 § RF göras genom lag. Stöd för att få genomföra sådan kroppsbesiktning som t.ex. urinprovtagningar inom Kriminalvården finns i fängelselagen (2010:610), FäL.

Det finns dessutom anledning att nämna att det av 1 kap. 6 § FäL framgår att verkställigheten inte får innebära andra begränsningar i den intagnes frihet än som följer av fängelselagen eller som är nödvändiga för att ordningen eller säkerheten ska kunna upprätthållas. Vidare sägs att en kontroll- eller tvångs-åtgärd endast får användas om den står i rimlig proportion till syftet med åtgärden och att om en mindre ingripande åtgärd är tillräcklig ska den användas.

Proportionalitetsprincipen innebär att det i varje enskilt fall ska ske en prövning av om kontroll- eller tvångsåtgärden över huvud taget behöver tillgripas med hänsyn till omständigheterna och om syftet kan tillgodoses genom en mindre ingripande åtgärd. Den intresseavvägningen kan också leda till att åtgärden inte alls ska vidtas, om den skulle få skadeverkningar som inte är rimliga i förhållande till vad som eftersträvas. (Se prop. 2009/10:135 s. 66.)

Bedömning

Det är utrett att AA lämnade ett urinprov med hjälp av en kateter. Jag finner inte heller skäl att ifrågasätta AA:s uppgifter om att händelsen medförde vissa medicinska besvär för honom.

Enligt Kriminalvården tvingades inte AA att använda katetern. Som myndighetens remissvar får förstås informeras emellertid AA i samband med att han förevisades katetern om att det inte fanns några fler sätt att lämna urinprov på och att en vägran kunde leda till förflyttning till en annan anstalt. Jag bedömer därmed att det för AA inte kan ha framstått som annat än att alternativet till att underkasta sig urinprovtagningen med hjälp av katetern var att bli omplacerad. Under dessa förhållanden måste frivilligheten anses ha varit illusorisk.

Det är helt oacceptabelt att anstalten förmådde AA att använda en kateter utan att vare sig han själv eller andra som var närvarande hade tillräckliga kunskaper om sådana. Vidare är det klarlagt att AA inte ens fick någon instruktion av medicinskt utbildad personal. Av remissvaret framgår inte om det var medicinska eller etiska skäl, eller en kombination, som låg bakom att anstaltens sjuksköterska inte ville delta vid tappandet av urinen. Enligt min mening är det emellertid särskilt anmärkningsvärt att kriminalvårdspersonal gick vidare och genomförde urinprovtagningen med hjälp av katetern trots att det stod klart att sjuksköterskan inte tänkte medverka. Jag har stor förståelse för att händelsen var mycket förnedrande för AA och anser att anstaltens agerande står i uppenbar strid med både proportionalitetsprincipen och fängelselagens krav på att bemöta varje intagen med respekt för deras människovärde.

Enligt Kriminalvården hade AA innan tappningen ägde rum erbjudits att lämna urinprov enskilt. Alldeles oavsett hur det har förhållit sig med det står mina slutsatser om användningen av katetern fast. Således är jag utomordentligt kritisk till att anstalten förmådde AA att använda en kateter vid urinprovtagningen, vilket jag bedömer som en slags medicinsk tvångsåtgärd utan stöd i den rättsliga regleringen. Eftersom det inte framgår om anstaltspersonalen har fått ta del av Kriminalvårdens remissvar och det i viss mån saknas en redogörelse för i vilken omfattning var och en av dem har deltagit avstår jag från att kritisera de enskilda befattningshavarna. Det står dock klart att anstalten förtjänar allvarlig kritik för det inträffade.

Avslutningsvis bör nämnas att jag inom ramen för ett annat ärende har granskat Kriminalvårdens rutiner för urinprovtagning (JO 2023 s. 159, dnr 8843-2021). I

mitt beslut den 8 december 2023 konstaterade jag att utformningen av rutinerna och tillämpningen av dessa i praktiken innebär att en intagen så gott som undantagslöst måste lämna sådana prov helt naken. Jag var kritisk till detta och framhöll att det bör göras individuella bedömningar av om det är nödvändigt i det enskilda fallet. Vidare underströk jag att den s.k. hänsynsprincipen alltid ska iakttas i dessa sammanhang.

Ärendet avslutas.

Beslutet har fattats av JO Katarina Pålsson. Dokumentet har fastställts digitalt och har ingen underskrift.

Rättssakkunniga Marcus Winerdal-Arnö har föredragit ärendet. Byråchefen Catrine Björkman och den medicinske experten Ingemar Engström har deltagit i beredningen.